

УДК 32:378.4

Саморефлексія університету як нова освітня парадигма

Інна Проценко,
доктор філософії
в галузі державного управління,
виконавчий директор
Українського народного університету
Міжрегіональної академії управління персоналом

Нині виникла необхідність визначення особливого місця університету як органу рефлексії в ідеологічному просторі нової соціальності. Сам опис цієї локалізації університету стикається з труднощами. Оцінка виявляється залежною і вторинною від загальних соціальних та ідеологічних настанов, з яких починає розглядатися університет і ті завдання, які він має виконувати.

Ключові слова: університет, освіта, рефлексія.

Today it is necessary to define special place of university as an organ of reflection in ideological space of new sociality. The description of such a localization of university meets with difficulties. The assessment appears to be secondary and depends on general social and ideological attitude, at which university and its aims are considered first of all.

Keywords: university, education, reflection.

Одним з прикладів впливу освітніх послуг на вирішення складних політичних проблем трансформаційного періоду в Україні є співпраця в програмах ОБСЄ, НАТО, TACIS при скороченні Збройних Сил України та їх реформуванні. Результатом реформування ЗСУ стало скорочення протягом 1991-2004 років 570 тис. військовослужбовців. Тільки з 2004 по 2007 рік відбулося скорочення персоналу Збройних Сил на 190 тисяч осіб, з яких 156 тисяч – військовослужбовці. Упродовж найближчих чотирьох років передбачається скоротити ще майже 40 тисяч військовослужбовців. Цей специфічний контингент населення потребує

оперативного розв'язання проблеми адаптації до умов цивільного життя, надання допомоги з профорієнтації, перекваліфікації, перенавчання та працевлаштування, забезпечення житлом та ін.

Тоді надзвичайно загострилася проблема соціальної адаптації колишніх військовослужбовців, звільнених у запас або відставку. Могли бути різні наслідки такої напруги. Воєнна реформа в Україні зумовила необхідність удосконалення системи соціальної адаптації військовослужбовців, що підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, організації їх перепідготовки.

У ході напрацювання програм підготовки та перепідготовки, в якій брала участь й авторка цього дослідження, виникла проблема готовності самого навчального закладу, університету як інституту змін і співпраці у новому політичному вимірі часу і світогляду як студентів (у даному випадку військовослужбовців, а пізніше й інших верств населення, які вимагали перепідготовки), так і викладачів. Виникає певна традиційна рефлексія самовідтворення.

Ми скористаємося цим концептом і розглянемо «норму» рефлексії такого інституту як університет. Університет «фактично діє» та існує вже як самовідтворювана система понад два століття. Ми також адресуємо саморефлексію як своєрідну професійну вимогу до професіоналів – викладачів. У природі діяльності викладачів закладено значний елемент саморегулювання, що припускає рефлексію освітнього, методичного і ціннісного рівня. Ми відносимо до самоврегульованих професій базові професії науково-освітньої діяльності університету – викладача і дослідника. Сучасний університетський професіонал випробовує дію чинників, що ускладнюють збереження ідентичності професій університетського викладача і дослідника. Один з них – технології, що інтенсивно розвиваються, і канали комунікації, які проблематизують дотримання традиційних технологій та змісту і способів реалізації професії. Інший – інтенсивні зміни освітніх інституцій.

Збереження ідентичності базових професій науково-освітньої діяльності університету значною мірою обумовлене значущістю професійно-етичних орієнтирів саморегулювання професії.

Джерелом самовизначення та професійно-етичної відповідальності університетського професіонала є його культурний капітал. Слід зазначити, що широко використовуваний у дослідницькому і публічному дискурсах термін «капітал» має великий спектр значень, і деколи, як відзначає американський дослідник П. Дімаджіо, він перетворюється з точного інструменту аналізу в беззмістовну фігуру мови [1]. Наше припущення про культурний капітал університетського професіонала як ресурс самопокладання етичної відповідальності в професії спирається на трактування феномена культурного капіталу, представленого в роботах П. Бурдьє. На думку цього дослідника, капітал як такий – це «праця, накопичена у предметній або втіленій формі. З одного боку,

це сила, яка міститься в об'єктивних або суб'єктивних структурах, з іншого – внутрішній закон, принцип, який лежить в основі іманентних закономірностей соціального світу... Це сила, що забезпечує об'єктивну нерівність можливостей».

Виходячи зі сфери функціонування, прийнято виділяти три форми капіталу – економічний, культурний і соціальний, які за певних умов володіють потенціалом взаємної конвертованості. Культурний капітал у його втіленій формі (як особлива довготривала здатність розуму і тіла), за визначенням П. Бурдьє, – «це узятє ззовні і потім конвертоване в невід'ємну частину особи» [2].

Звідси витікає можливість проектування етичного кодексу університету з трьох видів культурного капіталу – втіленого, упредметненого і інституалізованого – особливий інтерес становить питання про взаємну обумовленість втіленого культурного капіталу суб'єктів базових професій науково-освітньої діяльності та інституалізованого культурного капіталу університету (тією мірою, наскільки цей вид капіталу знаходить адекватне вираження на рівні, наприклад, репутації університету як науково-освітньої інституції).

Культурний капітал університетського викладача та університетської інституції можна розглядати як конвенціональний ресурс взаємодії професіонала й інституції, з одного боку, співтовариства суб'єктів базових професій науково-освітньої діяльності конкретного університету і потенційних його членів – з іншого. Конвенціональний ресурс культурного капіталу може бути реалізований через комунікативну дію, метою якої є заснована на загальних переконаннях вільна угода суб'єктів, що діють у певній ситуації для досягнення загальних цілей.

Ми припускаємо, що в нинішній ситуації ще лише відбувається становлення конвенції, угоди між університетськими професіоналами про етичні орієнтири науково-освітньої діяльності. І, можливо, у ході цього процесу ми створимо необхідні в такій ситуації умови, які забезпечать розвиток самопізнання і самовизначення університету. Мова може йти про організацію публічної рефлексії університетськими професіоналами проблемних аспектів практики університету, переміщення такого роду рефлексії з периферії свідомості в центр інтересів університетського співтовариства; про створення можливостей для розвитку думок на основі необхідної інформації (наприклад, про досвід такої рефлексії в інших університетських співтовариствах); про створення в університеті публічних майданчиків для рефлексії професійно-етичних орієнтирів сучасного університету в цілому і конкретного університету зокрема.

В університеті «вага» таких викладачів, які обрали простором побудови своєї професійної траєкторії соціокультурне поле університету, має зростати. В різні періоди розвитку університетів такі професіонали завжди були. Вони зацікавлено сприймають ініціацію рефлексії про професійно-етичні підстави науково-освітньої діяльності університету.

Нині розмова йде про постмодерну, в широкому значенні цивілізацію, тобто постіндустріальну епоху. У теоретиків постіндустріального суспільства не було напрацьовано спільної думки щодо назви нової стадії соціального розвитку. Труднощі процесу концептуалізації були пов'язані з появою в «інформаційному суспільстві» широкого спектру нових явищ, які вимагали аналізу та визначень. Дослідники звертають увагу на різні виміри «інформатизації» та можливої парадигми означень її впливу на світову спільноту: О. Тофлер займався проблемою «суперіндустріальної цивілізації», М. Понятовський – «наукового суспільства», Д. Мартин – «телематичного суспільства», З. Бжезинський – «технотронного суспільства».

Результати аналізу парадигм різнопланових досліджень нових рис суспільства дали можливість вченому У. Дайзарду стверджувати, що у спробі розкрити сутність нового інформаційного явища виник калейдоскоп визначень: Дж. Літхайм говорив про постбуржуазне суспільство, Р. Дарендорф – посткапіталістичне, А. Етціоні – постмодерністське, К. Боулдінг – постцивілізаційне, Г. Кан – постекономічне, С. Алстром – постпротестантське, Р. Сейденберг – постісторичне, Р. Барнет вносить у дискурс прагматичне тлумачення подій у формі «постнафтового суспільства».

Більшість цих термінів мають виток з поняття «постіндустріального суспільства», яке було популяризоване гарвардським соціологом Д. Беллом. Свого часу Д. Белл розробив особливу соціальнокультурну категорію «принципу осі», яка характеризувала неоднозначність ситуації в новому суспільстві. При ній інститути, духовні процеси більше не залежать від домінантного фактора. Фактори впливу фрагментовані і впливають на суспільство через різні відокремлені осі свідомості.

О. Тофлер був одним з таких теоретиків постіндустріального суспільства, які зрозуміли весь масштаб зсувів свідомості та рефлексії економічного життя. Він наголошував на необхідності оцінювати зміни у виробничо-економічній та науково-технічній сферах у контексті загальнокультурних змін, у руслі особливостей постмодерністського світогляду. Постмодернізм відштовхує будь-яку монопольну тенденцію в культурі і виступає антиподом тоталітаризму, а особливо технічного.

Теорія постіндустріального суспільства стала результатом взаємодії й розвитку багатьох економічних, соціальних та політологічних концепцій. Серед її близьких попередників варто назвати: створену на базі праць історичної школи в 1940-50-і рр. так названу трисекторну модель суспільного виробництва, яка жорстко поділяє всю національну економіку на первинну (видобувні галузі), вторинну (обробна промисловість) і третинну (сфера послуг); концепцію стадій економічного зростання; доктрину «єдиного індустріального суспільства» (теорії позитивної та негативної конвергенції).

Сучасну інституціональну структуру дослідники подають у вигляді єдності шести елементів: економічних підприємств; соціального комплексу; наукових закладів; підприємств із виробництва соціальних благ; добровільних організацій; домашніх господарств. Перші чотири елементи складають формальну економіку (formal economy), останні два – комплементарне господарство (complementary economy). Людей, які здійснюють інновації, комбінації факторів виробництва, Й. Шумпетер називав підприємцями і їх здібності та діяльність вважав фактором виробництва.

Цей концепт Шумпетера знайшов підтримку в теорії американського вченого М. Фрідмана, який, досліджуючи процес зниження прибутковості американських телекомунікацій, помітив факт залежності успіху від підприємницької здібності у формі комбінування факторами виробництва. Підприємницька організація має реалізовувати всі інноваційні рішення незалежно від джерел.

Єдиною перепоною інновацій може бути людський фактор, тобто відповідний вимогам часу спосіб мислення, неадаптований до вимог часу освітній рівень.

Перехід до такої стадії розвитку політичного та економічного виміру соціуму, в якій знання є одним з ключових факторів, оскільки розвинене суспільство опанувало можливості як створення знань, так і перетворення їх на джерела прибутку шляхом трансформації інновацій у товар, першочергово актуалізувало проблеми розвитку освіти в цілому і особливо вищої освіти. Остання є вирішальним фактором як збереження, так і примноження знань, бо кінцевим носієм, виробником і споживачем усіх означених елементів є людина, яка здатна проектувати, виробляти, застосовувати і споживати знаннямісткі товари і послуги.

Порівняно з попередніми періодами, новим моментом в економіці знань є темпи оновлення політичної структури, глобалізації та соціальних змін, які вимагають від індивіда якісно нового рівня освіти та постійного оновлення знань і навичок упродовж усього життя.

З цим завданням має упоратися університет, як класичний інститут знань і науковий заклад рефлексії соціального статусу та ринкової конфігурації.

Університет залучений в аналітичну діяльність унаслідок тих навчальних завдань, які він вирішує. Викладач, перш ніж відправитися в аудиторію, здійснює відповідний аналітичний опис і підбирає адекватні форми подання знань. Раніше було достатньо простого опису, суміщеного з аналізом. Сучасний соціальний світ, проте, вимагає іншого типу уваги, його множинність, комплексна складність, гіпертекстовий характер соціальних взаємодій ставлять на порядок денний питання про необхідність пошуку самих підстав соціальної раціональності.

Як описувати, в яких термінах і концептах, що брати за основні істини? Не маючи прозорих відповідей на ці питання, університет вимушений, як раніше, відповідати за соціальну рефлексію.

Одне з формулювань, в яке укладається позиція рефлексії університету, звучить як нова теза про функції освіти: це «щеплення критицизму стосовно самого себе і соціального поля».

Реальне виконання цих вимог можливе за відповідних умов – визначення якогось особливого місця університету як органу рефлексії в ідеологічному просторі нової соціальності. Сам опис цієї локалізації університету як інституту стикається з труднощами, бо необхідна незалежність і «зовнішність» позиції університету може призводити або до правдивої автономії, або до перетворення його на «інтелектуальне гетто». Оцінка виявляється залежною і вторинною від більш загальних соціальних та ідеологічних настанов, з яких починає розглядатися університет. (Приклад такої непримиренної суперечності в оцінці університету соціумом і політичними дискурсами – і його одночасної повної залежності від нього – дає Джон Серль у статті “The Storm over the University” [3]).

У цій необхідності відшукати розумні підстави нового соціального поля, університет, тим самим, опиняється в ситуації двоякого, відтворюючи подвійність свого зовнішнього образу. Будучи інститутом соціуму, він є складником, фрагментом того символічного поля соціальних і культурних взаємодій, стосовно яких він – аналітична інстанція. Відчуження і соціальна рефлексія в той же час визначають «місце» символічної локалізації університету ззовні.

Сенс функції рефлексії університету змінюється разом з якісними трансформаціями соціуму. Так, у постіндустріальному суспільстві потенційна рефлексивність стає все більш рафінованою й ускладненою процедурою. Тоншають ходи пошуку зовнішнього стосовно того, що характеризує і представляє соціальне поле, що демократично іменується в цьому соціумі більшістю. Університет, по суті, виступає в ролі потенційного «іншого», носієм погляду, здатного пред’явити соціуму осмислені кальки його зовнішності.

Література:

1. DiMaggio, Paul. Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on Grades of U.S. High School Students // American Sociological Review, 1982, 47 (2). – pp. 189-201.

2. Бурдье П. Формы капитала // Социология образования: теории, исследования, проблемы. Хрестоматия. Казань: КГУ им. В. И. Ульянова-Ленина, 2004. – С. 12-17.

3. Searle J. «The Storm over the University», «New York Review Books». 1990, № 6. – p. 116-134.